

Begrippenlijst *

Aartsbisdom

Kerkelijk gebied van een aartsbisschop. De aartsbisschop heeft een leidende functie ten opzichte van de bisschoppen in een kerkprovincie.

Achterkerk

Westelijk gedeelte van een kerk, achteraan ten opzichte van het (oostelijk gelegen) koor.

Apsis

Nisvormige sluiting van een koor, schip, dwarsbeuk, zijbeuk of zijkapel. Het heeft de vorm van een halve cirkel of halve veelhoek.

Baldakijn

Een overkapping, van oorsprong bedoeld als bescherming voor iets belangrijks. Naast bescherming zorgde een baldakijn vaak ook voor statusverhoging. Bij kerken veel gebruikt boven beelden en het altaar.

Barok

Stijlperiode in de architectuur en beeldende kunsten van circa 1600–1750. Los van regionale verschillen in de uitvoering, wordt de barok onder meer gekenmerkt door een speelse omgang met de klassieke architectuur en de hang naar dynamiek, beweging en het theatrale.

Basiliek

Bij de Romeinen een overdekte hal, meestal een rechthoekige zaal die door rijen zuilen in drie of meer stroken (beuken of schepen genoemd) werd verdeeld. Dit model werd door christenen overgenomen voor hun kerkenbouw. Het middenschip werd hoger en breder gemaakt dan de zijbeuken, zodat het bovenlicht kon ontvangen door hoog geplaatste vensters.

Bataafse Republiek

Naam van de Nederlandse staat van 1795 tot 1806. De Bataafse Republiek werd uitgeroepen nadat de patriotten de strijd met aanhangers van stadhouder Willem V hadden gewonnen. De patriotten protesteerden tegen het politieke bestel en de positie van de stadhouder. Zij kregen steun van het Franse leger, dat de republiek was binnen gevallen.

Beeldenstorm

De grootschalige vernieling van religieuze kunst en liturgische voorwerpen, uit onvrede over bepaalde praktijken en uitwassen binnen het rooms-katholieke geloof. In 1566 en 1580 trof de Beeldenstorm vele kerken in Nederland.

Catechisatie

Godsdienstonderricht, ter voorbereiding op de aanneming of de openbare belijdenis.

Catechismus

Overzicht van de beginselen of voornaamste waarheden van de leer van een kerk, vroeger in de vorm van vragen en antwoorden, tegenwoordig in de vorm van korte artikelen.

Cathedra

De bisschopszetel, geplaatst in het koor.

Consistoriekamer

Vertrek waarin de kerkenraad van een protestantse kerk zijn vergaderingen houdt. De consistoriekamer is meestal tegen de kerk aan gelegen.

Crypte

Onderaardse ruimte, die in een romaanse kerk vaak als ondergrondse kapel functioneerde.

Deken

Hoofd van een dekenaat (onderdeel van een bisdom). Het dekenambt is een ereambt binnen een kapittel.

Diaken

Kerkelijk armenverzorger (protestants).

Doopvont

Bekken voor de toediening van de doop en het bewaren van het doopwater. Het doopvont staat aan de westelijke zijde in een kerk.

Dorische orde

Een van de bouwworden uit de Griekse oudheid, gekenmerkt door de Dorische zuil. Deze strakke en sober uitgevoerde zuil heeft geen voetstuk (basement) of ornament. Het kopstuk (kapiteel) is eveneens eenvoudig. Zie ook: zuil.

Dwarsbeuk

Een van de twee 'armen' van het dwarschip. Het dwarschip staat haaks op het schip en maakt dat een kerk een plattegrond van een kruis krijgt.

Dwarsschip

Ook wel transept genoemd. Het dwarschip staat haaks op het schip en maakt dat een kerk een plattegrond van een kruis krijgt (kruiskerk). Het dwarschip heeft dezelfde hoogte als het schip en bestaat uit drie delen. De kruising, het snijpunt van het kruis, en twee armen aan weerszijden daarvan (kruisarmen/dwarsbeuken).

Eucharistie

Van het Griekse eucharistia: het danken. De eucharistie is de belangrijkste rooms-katholieke plechtigheid, die terug gaat op het Laatste Avondmaal. Met geconsecreerd brood en wijn wordt het kruisoffer van Christus herdacht.

Fries

In de klassieke architectuur een onderdeel van het hoofdgestel, bestaande uit een horizontale band (vaak versierd) dat zich bevindt tussen de architraaf en kroonlijst. In ruimere zin is het een horizontale (versierde) band om een muurvlak aan de bovenzijde te begrenzen of om het in te delen.

Garnizoenskerk

Kerk waarin diensten voor militairen worden gehouden.

Gesamtkunstwerk

Kunstwerk waarin verschillende kunsten samenkomen en een samenhangend geheel vormen.

Gewelf

Een gebogen metselwerkconstructie die een ruimte overspant. Een gewelf bestaat uit stenen die zijdelings zo tegen elkaar steunen, dat in de hele constructie uitsluitend drukkrachten optreden. De naar buiten gerichte krachten moeten worden opgevangen, bijvoorbeeld door

steunberen of luchtbogen. Er zijn allerlei soorten gewelven, zoals het tongewelf en het kruisgewelf.

Gewelfschotel

Een schijf, meestal cirkelvormig, die bij een houten tongewelf wordt bevestigd op de kruising van gewelfribben.

Gewelfsleutel

Steen die in de top van een gewelf de daar samenkomende ribben verbindt.

Gotiek/ gotisch

Bouwkunst in West-Europa die zich vanaf de 12^e eeuw ontwikkelde en mede was ontstaan door de uitdaging om steeds hogere kerken te bouwen, waar tevens meer licht binnen kwam. De spitsboogvensters met traceringen, luchtbogen, steunberen en kruisribgewelven zijn enkele van de kenmerkende onderdelen in de gotische bouwkunst.

Hagenpreek

Prediking in het open veld in de eerste tijd van de Reformatie in de 16^e eeuw. In de preken werd geageerd tegen uitwassen van het rooms-katholieke geloof en werd gepleit voor herstel van de oorspronkelijke zuiverheid in leer en gebruiken van de christelijke kerk.

Hallenkerk

Kerkgebouw waarbij de zijbeuken even hoog of ongeveer even hoog (en soms ook even breed) zijn als het middenschip. Dit type kerk kwam in de late middeleeuwen in zwang. In de 15^e en 16^e eeuw werden veel basilieken, waarvan de zijbeuken lager zijn dan het middenschip, tot hallenkerk verbouwd.

Hogel

Een siermotief in de gotische bouwkunst. De hogel was oorspronkelijk knopvormig, maar kreeg later de vorm van omkrullend bladwerk. Het is een onderdeel van een pinakel, een spits gotisch torentje dat onder meer ter decoratie op luchtbogen werd geplaatst.

Hoofdwerkkas

Het hoofdgedeelte van het orgel waarin de klankkas van het orgel zich bevindt.

Hoogkoor

Koor, of gedeelte van het koor, dat enige treden boven het niveau van de rest van de kerk ligt. Zie ook: koor.

Immunititeit

Gebied dat van de wereldlijke rechtspraak is ontheven of eraan is onttrokken. Het gebied behoorde tot een kapittel, abdij, kathedraal of klooster en was meestal met muren (en grachten) afgesloten van de omliggende bebouwing. Op het terrein bevonden zich alle bij de instelling behorende gebouwen.

Ionische orde

Een van de bouworden uit de Griekse oudheid, gekenmerkt door de Ionische zuil. Deze vrij slanke zuil is voorzien van een voetstuk, een schacht met groeven (cannelures) en een kopstuk (kapiteel) met spiraalvormige krullen (voluten). Zie ook: zuil.

Kabinetorgel

Een klein pijporgel dat op een kabinetkast lijkt als de deuren gesloten zijn. Dergelijke orgels werden tussen de 17^e en 19^e eeuw voornamelijk gebruikt als huisorgel of als tweede orgel in een kerk.

Kanunnik

Rooms-katholieke geestelijke die deel uitmaakt van een kapittel. Een kapittel is een groep kanunniken die tot een Domkerk of collegiale kerk behoort.

Kapiteel

Het kopstuk en daarmee de bekroning van een zuil, pijler of pilaster. Van zeer sober tot uitgebreid gedecoreerd, afhankelijk van de klassieke orde waarin de zuil is uitgevoerd.

Kapittel

Groep van rooms-katholieke geestelijken (kanunniken) die tot een Dom- of collegiale kerk behoren. Een collegiale kerk wordt door het kapittel bediend en heeft geen bisschopszetel, zoals een Domkerk wel heeft. In Utrecht waren er vijf kapittels. In 1811 werden alle kapittels in Nederland opgeheven.

Kapittelkerk

Kerk waaraan een groep van rooms-katholieke geestelijken, kanunniken genaamd, verbonden is. In tegenstelling tot een parochiekerk was een kapittelkerk niet toegankelijk voor burgers.

Kluis

Een kleine woning of klein woonvertrek van een kluisenaar. Sommige kerken hadden een kluis waarin iemand zich de rest van zijn/haar leven aan God wijdde. De kleine ruimte had twee vensters, waarvan een voor het ontvangen van voedsel en drinken en een tweede om de mis te kunnen volgen. In Utrecht waren vier kerken met een kluis: de Predikherenkerk, Buurkerk, Geertekerk en Jacobikerk. Alleen in de laatstgenoemde kerk is de kluis bewaard gebleven.

Koolbladkapiteel

Kopstuk van een zuil, pijler of pilaster die versierd is met bladvormen.

Koor

De ruimte in de kerk (meestal aan de oostzijde) waar het hoofdaltaar is geplaatst. Het koor is vaak te herkennen aan de halfronde of veelhoekige koorsluiting. Het koor is soms gescheiden van het schip door middel van een koorhek of muur.

Koorlantaarn

Bovenste deel van het koor (de lichtbeuk) dat van glasvensters is voorzien. Zie ook: koor.

Kooromgang

Wandeling om de koorsluiting die, wanneer daar sprake van is, tevens toegang geeft tot de straalkapellen.

Korinthische orde

Een van de bouwworden uit de Griekse oudheid, gekenmerkt door de Korinthische zuil. Het kopstuk (kapiteel) van de zuil bestaat uit kransen van bladeren, meestal acanthusbladeren, waarvan een aantal naar voren omkrullen.

Kraagsteen

In een muur gemetselde, uitstekende steen die het begin van bogen of gewelfribben draagt of het eind van een balk draagt.

Kroonlijst

In de klassieke architectuur de bovenste, uitspringende lijst van het hoofdgestel van een gebouw. In bredere zin een uitdrukkelijk geprofileerde of versierde dekkende lijst boven langs een muur of ander belangrijk bouwdeel.

Kruisbasiliek

Een basiliek (kerk met middenschip en lagere zijbeuken) in de vorm van een kruis. Haaks op het schip wordt een dwarsschip geplaatst, waardoor de kerk een kruis als plattegrond krijgt.

Kruisgewelf

Gewelf dat bestaat uit twee gelijke tongewelven die elkaar rechthoekig snijden. Van onderen gezien vormen de lijnen van de kruisende gewelven een kruis.

Kruisingspijler

Een kruiskerk heeft een kruising: een vierkant waar het koor, het schip en de dwarsarmen van het dwarsschip op uit komen. Op de hoeken van dit vierkant staan grote pijlers genaamd kruisingspijlers. Deze pijlers worden ook wel vieringspijlers genoemd.

Kruiswegstaties / kruisweg

De veertien beeldhouwde of geschilderde voorstellingen, die samen de lijdensweg van Christus verbeelden.

Lambrisering

Wandbetimmering, meestal bestaande uit paneelwerk, aangebracht tegen het onderste gedeelte van een muur.

Lantaarn

Hier de bovenste, opengewerkte geleding(en) van een toren. Het heeft vaak de vorm van een achtkant.

Lichtbeuk

Het bovenste gedeelte van het middenschip van een basiliek, waarin de bovenlichten geplaatst zijn.

Liturgie

Het geheel van voorgeschreven gebeden, ceremonieën en handelingen bij een eredienst in een kerk.

Lodewijk XIV–stijl

Stijl toegepast vanaf circa 1660, genoemd naar de Franse koning Lodewijk XIV.

De stijl, ook wel classicistische barok genoemd, wordt gekenmerkt door orde, regelmaat, zware vormen en symmetrische versiering.

Lodewijk XV–stijl

Stijl genoemd naar de Franse koning Lodewijk XV. Toegepast vanaf circa 1720, voornamelijk in interieurs. De stijl wordt gekenmerkt door lichte, speelse rococomotieven en asymmetrische versieringen. De stijl werd in Nederland vooral toegepast van 1740 tot 1770. Zie ook: rococo.

Lodewijk XVI–stijl

Stijl toegepast vanaf circa 1760, genoemd naar de Franse koning Lodewijk XVI. Na de speelse rococomotieven van de Lodewijk XV–stijl volgde een terugkeer naar het classicisme. De Lodewijk XVI–stijl is sober en wordt gekenmerkt door symmetrie, classicistische versieringen en strakke lijnen. In Nederland werd de stijl voornamelijk toegepast van 1770 tot 1800.

Luchtboog

Een hooggeplaatste stenen steunconstructie, meestal in de vorm van een halve boog. De luchtboog dient de zijdelingse druk van de kapconstructie en de gewelven van het middenschip op te vangen en over te brengen naar de steunberen. De luchtboog is een specifiek gotische constructie.

Mandorla

Amandelvormige lichtkrans om de gehele afgebeelde figuur heen, meestal Christus of Maria.

Meanderversiering

Randversiering bestaande uit rechthoekige gebroken lijnen. De naam en vormgeving is afgeleid van de zeer slingerende rivier de Meander in Klein-Azië.

Middeleeuwen

Het tijdvak tussen de oudheid en vroegmoderne tijd. De meningen over het precieze begin en einde van de Middeleeuwen lopen uiteen. Globaal kan 500 – 1500 n.Chr. aangehouden worden.

Middenschip

De middelste van de drie (of vijf, of zeven) beuken of schepen van een kerk, hal of moskee.

Missionaris

Katholieke geloofsverkondiger onder de heidenen.

Neobarok

Herleving van de barokke architectuur, voornamelijk in de tweede helft van de 19^e eeuw. De barok (circa 1600–1750) wordt onder meer gekenmerkt door een speelse omgang met de klassieke architectuur en de hang naar dynamiek, beweging en het theatrale.

Neoclassicisme

Stijlperiode in de architectuur en beeldende kunsten in de 18^e en 19^e eeuw, die teruggrijpt op de klassieke architectuur. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de barok, waar elementen uit de klassieke architectuur op een speelse wijze worden gebruikt, is het neoclassicisme veel strenger, soberder en monumentaler van karakter.

Neogotiek / neogotisch

Stijlperiode in de architectuur en beeldende kunsten in de 18^e en (voornamelijk) 19^e eeuw, die teruggrijpt op de middeleeuwse gotiek. De gotiek ontwikkelde zich vanaf de 12^e eeuw en wordt onder meer gekenmerkt door veel lichtinval, spitsboogvensters met traceringen, lichtbogen en kruisribgewelven.

Neorococo

Herleving van de rococo-stijl uit de 18^e eeuw. Rococo is speels en wordt onder meer gekenmerkt door uitbundige decoratie, asymmetrie, grillige vormen, schelpvormen en lichte kleuren. Het wordt ook wel gezien als een soort flamboyante barokstijl.

Neoromaans

Bouwkunst, ontstaan in de 19^e eeuw, die teruggrijpt op de romaanse bouwkunst uit de Middeleeuwen. De romaanse bouwkunst wordt onder meer gekenmerkt door massieve stenen muren, rondboogvensters, rondboognissen en rondboogfriezen.

Net- en stergewelven

Twee soorten gewelven. Het netgewelf is een laatgotisch gewelf waarvan de ribben mazen vormen als van een net. Het stergewelf is een gewelf waarbij de ribben stervormige figuren vormen. Zie ook gewelf.

Nevenkoor

Een zijkoor dat gelegen is naast het (hoofd)koor. Zie ook: koor.

Oksaal

Een scheidingswand van hout of steen tussen het koor en het schip van een kerk. Soms was deze wand voorzien van een galerij, die dan vaak eveneens gebruikt werd als tribune voor het koor en voor de plaatsing van een orgel.

Omwalling

Onderdeel van de verdedigingswerken van een vesting, bestaande uit heuvels gemaakt van opgeworpen grond.

Pandhof

Een binnenplaats, omgeven door een kloostergang.

Parochie

Zelfstandige kerkelijke gemeente onder een pastoor.

Parochiekerk

Kerkgebouw van een zelfstandige kerkgemeenschap, die geleid wordt door een pastoor.

Pateen

Kleine gouden of vergulde schotel, bestemd om de hostie op te laten rusten tijdens de eucharistieviering.

Pijler

Een vrijstaand en massief stuk metselwerk, dienende om een bovenbouw te dragen. Een pijler is meestal rechthoekig, vierkant of kruisvormig, maar soms ook ruitvormig, veelhoekig of rond. Synoniem: pilaar.

Pilaar

Een vrijstaand en massief stuk metselwerk, dienende om een bovenbouw te dragen. Een pijler is meestal rechthoekig, vierkant of kruisvormig, maar soms ook ruitvormig, veelhoekig of rond. Synoniem: pijler.

Pilaster

Een weinig uitspringende muurpijler of tegen een pijler aangebrachte verzwaring, voorzien van een voetstuk (basement), schacht en kopstuk (kapiteel), naar de eisen van de klassieke orden. Een pilaster heeft een dragende functie, maar wordt ook wel als decoratief element toegepast.

Potmeester

Beroep. Persoon die verantwoordelijk was voor het beheer van de armenkas en de uitdeling van het geld hieruit aan de armen.

Proost

Voorzitter van een kapittel. Een kapittel is een groep van rooms-katholieke geestelijken (kanunniken) die tot een Dom- of collegiale kerk behoren.

Reformatie

Godsdienstige beweging in de 16^e eeuw die de rooms-katholieke kerk wilde hervormen en de oorspronkelijke zuiverheid in leer en gebruiken van de christelijke kerk wilde herstellen. Dit mondde uit in de vorming van andere kerkgemeenschappen.

Renaissance

Stijlperiode die vanaf circa 1420 in Italië opkwam. Renaissance betekent wedergeboorte, hetgeen duidt op de herleving van de vormentaal van de klassieke oudheid. Klassieke motieven zoals de zuil, triomfboog en timpaan werden volgens de klassieke voorschriften gebruikt in nieuwe ontwerpen. De invloed van de antieke cultuur bleef echter niet beperkt tot de architectuur. Het had onder andere ook invloed op de beeldende kunsten en literatuur.

Retabel

Achterbouw van een altaar. Een retabel bestaat uit beeldhouwwerk, houtsnijwerk of een schilderij en is vaak voorzien van zijvleugels. De zijvleugels zijn aan de voor- en achterkant bewerkt. De voorstellingen op het middenstuk hebben doorgaans betrekking op het leven van Christus, Maria of een andere heilige. Op de zijvleugels zijn vaak de schenkers van het retabel met hun beschermheilige afgebeeld.

Rib

Een dunne balk, aangebracht ter ondersteuning van een gewelf. Een gewelfrib vergemakkelijkt de overwelling van onregelmatige grondvlakken. Zie ook: gewelf.

Rococo

Stijlperiode uit de 18^e eeuw, ontstaan uit de barok en voornamelijk toegepast in interieurs en bij meubels. Rococo is speels en wordt onder meer gekenmerkt door uitbundige decoratie, asymmetrie, grillige vormen, schelpvormen en lichte kleuren. Het wordt ook wel gezien als een soort flamboyante barokstijl.

Romaans

Verwijst naar de romaanse bouwkunst die eind 10^e eeuw ontstond en die onder meer voortborduurde op constructies die in de Romeinse bouwkunst waren ontwikkeld: massieve stenen muren en ton-, kruis- en koepelgewelven. De romaanse bouwkunst wordt tevens gekenmerkt door rondboognissen, rondboogvensters en rondboogfriezen.

Rondboog

Boog in de vorm van een halve cirkel. De rondboog leent zich goed voor het dragen van een zware last.

Roosvenster

Groot rond venster, voorzien van rijke versieringen (tracering) die als een raamwerk dienen en zo de grote glasvlakken stevigheid geven. Vaak werden de vensters van gebrandschilderd glas voorzien.

Sacramentsaltaar

Het altaar met het tabernakel, waarin de geconsacreerde hosties bewaard worden. Zie ook tabernakel.

Sacramentshuis

Bewaarplaats voor de H. eucharistie. Het werd dicht bij het hoofdaltaar bewaard, meestal in of bij de noordwand van het koor. Op een gegeven moment is het vervormd tot een zelfstandig tabernakel of torenachtig bouwsel. Zie ook tabernakel.

Sacristie

Vertrek in de nabijheid van het altaar waar de religieuze voorwerpen en gewaden voor de eredienst bewaard en klaargelegd worden. In vroegere tijden was de ruimte ook vaak het archief, de boekerij en schatkamer van een kerk.

Schip

De romp van een kerk, onderscheiden van het koor en voorbouwsels. Het schip kan uit één beuk bestaan, maar ook onderverdeeld zijn in een middenschip en zijbeuken (zijschepen).

Schisma

Scheuring, afscheiding in een kerkgenootschap.

Schrijn

Kistje of kastje waarin relikwieën (vereerde overblijfselen van heiligen of van zaken die met Christus of heiligen in aanraking zijn geweest) bewaard worden.

Schuilkerk

Een van de buitenkant niet als zodanig herkenbare kerk, waar door de burgerlijke overheid verboden geloofsgemeenschappen (in het geheim) samenkwamen. Aanvankelijk kwam men meestal samen in particuliere woningen, schuren en stallen (ca. 1580–1650). Later werd het stichten of verbouwen van kerkruimten oogluikend toegestaan door de lokale overheden.

Sedilia

Priestergestoelte, gewoonlijk bestaande uit drie zetels naast elkaar voor de dienstdoende geestelijken.

Sluitsteen

Steen die in de top van een gewelf de daar samenkomende ribben verbindt. De term wordt ook gebruikt voor de bovenste steen in een boog.

Spitsboogvenster

Een venster waarbij de top een boog is die spits eindigt.

Statie

Standplaats van een priester die tot een apostolische missie behoort. Tijdens het verbod op de uitoefening van het katholicisme vanaf 1580 was er binnen het katholicisme geen sprake meer van een kerkelijke hiërarchie met vaste parochies, maar was Nederland een missiegebied waarin langzamerhand staties werden opgericht. Tot het herstel van de kerkelijke hiërarchie en de bisdommen in 1853 wordt dan ook niet van parochies, maar van staties gesproken.

Steunbeer

Massieve, plaatselijke verzwaring van muurwerk om dit te versterken en de zijdelingse druk van op de muur rustende gewelven, luchtbogen en kappen te weerstaan.

Is de steunbeer voorzien van een luchtboogstoel dan wordt het ook wel streefpijler genoemd. Zie ook streefpijler.

Straalkapel

Elk van de kapellen die samen als een krans het koor van een kerk omgeven.

Streefpijler

Een massief stuk metselwerk dat de zijdelingse druk van de kap en gewelven opvangt. Via een luchtboog en luchtboogstoel wordt de druk via een streefpijler naar de grond geleid. Zie ook luchtboog en steunbeer.

Tabernakel

Een rijkversierde kluis op het sacramentsaltaar, waarin het Heilig Sacrament bewaard wordt.

Teerlingkapiteel

Kopstuk (kapiteel) van een zuil, pijler of pilaster, waarvan de hoofdvorm bestaat uit een kubus met aan de onderzijde afgeronde hoeken.

Timpaan

Van oorsprong een veld, vaak versierd met beeldhouwwerk of schilderwerk, in de driehoekige bekroning van een klassieke tempel. Bij romaanse en gotische kerken is het een (half) rond boogveld boven de ingang van een kerk. Het veld is vaak rijk versierd, maar kan ook geheel onversierd zijn.

Tongewelf

Een gewelf in de vorm van de bovenste helft van een cilinder of ellips. Zie ook gewelf.

Tongwerken

Een inrichting om met beweegbare metalen plaatjes in de opening van een orgelpijp klanken voort te brengen. De tongwerken vertegenwoordigen de blazers-klank binnen het orgel.

Tracering

Vlechting van metselwerk, vaak als decoratieve vulling in onder meer de koppen van gotische nissen en muurvlakken. De tracering van een venster is bedoeld om grote glasvlakken stevigheid te verlenen. Er wordt dan een raamwerk voor het glas gevormd.

Transept

Ook wel dwarsschip genoemd. Het transept staat haaks op het schip en maakt dat een kerk een plattegrond van een kruis krijgt (kruiskerk). Het transept heeft dezelfde hoogte als het schip en bestaat uit drie delen: de kruising (het snijpunt van het kruis) en twee armen aan weerszijden daarvan (kruisarmen/dwarsbeuken).

Travee

De afstand tussen twee opeenvolgende steunpunten (pijlers, zuilen) in de lengterichting van een gebouw of bouwdeel. In een kerk omvat elke travee onder meer een vak van het gewelf dat zich tussen twee pijlers of zuilen bevindt, de vensters aan de linker- en rechterzijde ervan in de luchtbeuk, de scheiboog (die middenschip en zijbeuk van elkaar scheidt) en het bijbehorende stukje van de zijbeuk.

Triomfbalk

Dwarsbalk, aangebracht in of onder een koor- of triomfboog. Op de triomfbalk staat een groot beeld van de gekruisigde Christus, geflankeerd door Maria en Johannes.

Trompe-l'oeil

Een zó bedrieglijk natuurgetrouwe geschilderde afbeelding dat deze echt lijkt. Vaak speelt het perspectief een grote rol, het is dan ook interessant de schildering vanuit een andere hoek te bekijken dan waarvoor deze bedoeld is.

Tufsteen

Poreus gesteente van vulkanisch materiaal. Er bestaan verschillende kleuren en vormen (van grofporeus tot verkiezeld) tufsteen. Het was een veelgebruikt bouw materiaal in Nederland in de Middeleeuwen.

Tweetorenfront

Front aan de westzijde van een kerkgebouw, voorzien van twee torens. Tussen de torens bevond zich meestal een of meerdere portalen. Het tweetorenfront werd voornamelijk toegepast bij kathedralen en belangrijke klooster- en kapittelkerken.

Vieringspijler

Een kruiskerk heeft een viering: een vierkant waar het koor, het schip en de armen van het dwarsschip op uit komen. Op de hoeken van dit vierkant staan grote pijlers genaamd vieringspijlers. Deze pijlers worden ook wel kruisingspijlers genoemd.

Vleugelaltaar

Altaar met een retabel dat zijvleugels heeft. Een retabel is de achterbouw van een altaar. Het bestaat uit beeldhouwwerk, houtsnijwerk of een schilderij en is vaak voorzien van zijvleugels. De zijvleugels zijn aan de voor- en achterkant bewerkt. De voorstellingen op het middenstuk hebben doorgaans betrekking op het leven van Christus, Maria of een andere heilige. Op de zijvleugels zijn vaak de schenkers van het retabel met hun beschermheilige afgebeeld.

Wapenbord

Schild met daarop een (familie)wapen.

Waterstaatkerk

Benaming voor een kerk die in de 19^e eeuw is opgericht met rijks- en Koninklijke subsidies. Sinds 1824 beoordeelden ingenieurs van het ministerie van Waterstaat de ontwerpen voor dergelijke kerken, vandaar de naam Waterstaatkerk.

Zaalkerk

Kerk bestaande uit een rechthoekige ongedeelde ruimte, vaak voorzien van een apsis met daarin het altaar. Het was de gebruikelijke vorm van de oudste christelijke kerken in Noordwest-Europa. De opzet werd veel gebruikt voor eenvoudige dorpskerken en later ook voor kerken van protestanten, die een sobere inrichting bepleitten. Zie ook apsis.

Zadeldak

Dak met twee tegen elkaar geplaatste hellende dakvlakken, die samenkomen in een nok.

Zijbeuk

Ruimte van een kerk die evenwijdig aan de middelste beuk (het middenschip) loopt en vaak daarvan gescheiden wordt door een rij zuilen of pilaren. Als de zijbeuken ongeveer even hoog en breed zijn als het middenschip worden ze ook wel zijschepen genoemd in plaats van zijbeuken.

Zonnewijzer

De Jacobikerk bezit de oudste 'moderne' zonnewijzer, ook wel een poolstijlzonnewijzer genoemd. Deze geeft de tijd niet meer aan volgens het natuurlijk ritme, met een gelijk deel van donker en licht, maar is accurater. De zonnewijzer bestaat uit een staaf (de poolstijl), waarvan de schaduw over een wijzerplaat beweegt.

Zuil

Een ronde pijler. Een zuil is een dragend bouwdeel dat, naar de klassieke bouwwoorden, meestal bestaat uit een voetstuk (basement), schacht en kopstuk (kapiteel). Een zuil kan zowel rijkelijk gedecoreerd als zeer eenvoudig uitgevoerd zijn.

Zuilenbasiliek

Een basiliek (kerk die uit meerdere beuken bestaat, waarbij de middelste hoger en breder is dan de zijbeuken), waarbij de bogen die de scheiding vormen tussen de verschillende beuken door zuilen gedragen worden.

*** Begrippenlijst op basis van:**

- Haslinghuis, E.J., H. Janse. *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur en bouwhistorie*. Leiden, 1997.
- Van den Boon, T., D. Geeraerts (hoofdred.). *Van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht, 2005 (14^e editie).
- www.documentatie.org